

GƏNC XALÇAÇI-RƏSSAMLARIN YARADICILIQ FƏALİYYƏTLƏRİ

Mahizər Məmmədli,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyası sənətsünaslıq fakültəsinin magistri
E-mail: maka1992.mm@gmail.com

Qadim el sənəti ənənələrinin müasir mərhələdə gənc yaradıcılar tərəfindən davam etdirilməsinin müsbət hal olduğunu vurğulamaqla onların xalçaçılığın əski bədii ənənələrini yeni çalarlarla zənginləşdirdiklərini qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının xalçaçı-rəssam ixtisası üzrə magistr pilləsinin məzunu Leyla Vazehlinin "Aylı minarə" (ill. 61) adlı xalça əsəri özünün yüksək bədii xüsusiyyəti, süjet xətti ilə professional səviyyədədir. Təqdim olunan yaradıcılıq işi dini memarlıq strukturu üzərində qurulub. Xalçanın ümumi ölçüsü 90 x 70 sm-dir. Burada material kimi yun ipliklər işlədilib. Toxunusunda 15-ə yaxın rəngdən istifadə olunub. Ziddiyyət və yaxınlıq təşkil edən rənglərin maraqlı şəkildə bir-birinə keçidi kompozisiyanın quruluşuna bir mükəmməllik bəxş edir.

Əsas ideya – xristian məbədlərindən sonradan müsəlman dini abidəsi kimi bəhrələnmə əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir. Bununla yanaşı, daha qədimlərə gedərək atəşpərəstliyi simvolizə edən elementlərə də yer ayrılıb. Xalça elementlərlə zəngin olduğundan ümumi fona ehtiyac qalmayıb, sadəcə yuxarı hissədə fonu əvəz edən buludların qarışıq təsviri verilib. Bu da mövzuya xüsusi bir yenilik bəxş edir.

Mərkəzi hissədə Ayasofyanın tam strukturu yerləşir. Təsvir həndəsi elementlərlə öz həllini tapıb. 1935-ci ildən indiyə qədər muzey kimi fəaliyyət göstərən Ayasofya Bizansa şahidlik edib, Osmanlı dövrünün möhtəşəm və tarixi abidələrindən biri olaraq il boyunca bütün ölkələrdən gələn turistlərin ziyarət məkanındır.

Bu ab-havanı xalçaya "köçürmək" üçün Ayasofyanın memarlıq strukturuna müraciət olunub. Rəssamın müstəvi planda yerinə yetirdiyi simvolik görünüşün maraqlı tərəflərindən biri də odur ki, hər şeyi Azərbaycan xalça ənənələrinə uyğun milliləşdirməyə çalışıb.

Burada islam dini ilə yanaşı, digər dinlərin də həndəsi, simvolik üsullarla təsvirləri verilib. Xalçada çoxlu sayda minarələr və onların üzərində ay təsvirləri verilib. Üzərindəki təsvir işıqlı olsa da, yuxarı hissədə buludların arasından ay təsvirinin verilməsi kompozisiya quruluşundakı ümumi mənzərəyə daha da aydınlıq gətirir.

Xalçanın öz səmimi görünüşü, canlı təsvirlərin həndəsi stilizasiyası, rəng parametrlərinin şuxluğu ilə səciyyələnməsi üçün kompozisiya quruluşunun, eləcə də toxunma üsullarının, rənglərin bir-birinə keçidinin, işıq-kölgə münasibətlərinin uğurlu həlli üçün böyük zəhmət çəkilmişdir. Xalçada üfüqi simmetrik kompozisiyalar bədii tərtibatın əsasını təşkil edir. Bu formalı kompozisiyaların kökləri ulu keçmişlərdə müxtəlif materiallarda icra olunan süjetlərdə özünü göstərir. Dini memarlıq tikililərinin, eləcə də simvolik formaların təsviri eyni şəkildə verilib ki, tamaşaçını düşündürərək fəlsəfi mənə daşdıqını təsdiqləyir.



Xalçada ifa tərzii xeyli sxematik və şərti dekorativdir. İşdə kompozisiyanın bədii təsir gücünü artırmaq məqsədilə eyni naxış elementləri kompozisiyada ritmik tərzdə bir neçə dəfə təkrarlanır; məsələn, ana haşiyələrdə istifadə olunan şahabbasi gülləri, islimi və nəbati elementləri buna misal ola bilər. Xalçanın rəng ahəngdarlığı məhdud bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən eyni şuxluq dərəcəsinə malik isti-soyuq çalarların vəhdəti sayəsində əldə edilmişdir. Bununla xalçanın dərin emosional təsir gücünə malik olub özünün bütöv, tamamlanmış, eyni zamanda sadə kompozisiya həlli ilə seçilməsi reallaşdırılıb. Həndəsi və nəbati naxışlarla yanaşı, stilizə olunmuş həndəsi xətlər və təsvirlər də əlavə edilib. Xalçada, bir qayda olaraq, məhz nəbati naxışlar həndəsi stilizasiyaya məruz qalıb.

Xalçada eyni zamanda atəşpərəstliyə işarə edən elementlər də var, kiçik od təsvirlərini buna misal göstərmək olar. Çox sayda verilmiş günbəzlər işi daha maraqlı edərək qarşıya qoyulmuş ümumi məqsədin açılmasına köməklik göstərir. Dini memarlıq strukturuna həsr olunmuş xalçada kompleksli motivlər işin əsas məzmununu təşkil edir.

Rəssamlıq Akademiyasında təhsil almış Arzu Haşimova çox qısa ömür yaşamasına baxmayaraq bu sahədə olduqca maraqlı layihələr həyata keçirmişdir. Müəllifin "Simurq quşu", "Bahar buta", "Bülbül" kimi xalçaları yüksək bədii və texniki keyfiyyətlərə malik sənət nümunələri sayıla bilər. Onun yaradıcılığında zərif nəbati ornamentlərin, eləcə də islimi, yarpaq, qönçə elementlərin istifadəsi üstünlük təşkil edir.

A.Haşimovanın 2000-ci ildə toxuduğu "Bülbül" (75 x 130) adlı əsər miniatür ənənələri əsasında toxunmuş portret-xalçadır. Azərbaycanın musiqi korifeyi Bülbülün obrazı burada şərti-dekorativ üslubda verilib. Əsərdə hakim olan rahat və sakit ab-hava xalçanın xarakterini müəyyənləşdirir. Arasahədə mavi fonda zərif çalarlı çiçəklənmiş budaqların, ağ buludların təsviri bu xarakterliliyi şərtləndirir. Əlində ağ vərəq tutmuş Bülbülün obrazı yan görünüşlü təsvir edilmişdir. Məşhur sənətkarın obrazını ağ buludların əhatələməsi əsərdəki lirizmi artırır (ill. 62).

Ana haşiyələrdə şəkəri yerlik üzərində uzanan yarpaq, budaq elementlərinin arasında kitab, musiqi alətləri, musiqi notunun təsviri əsərin məğzini açaraq ona daha da dolğunluq gətirir. Ana haşiyənin ikinci hissəsində isə tünd yerlik üzərində mavi, narıncı, açıq-yaşıl, qəhvəyi tonlardan ibarət nəbati naxışlar xalçaya bitkin forma verir.

A.Haşimovanın toxuduğu digər xalçaları "Balalı buta", "Simurq quşu" (ill. 63) "Bülbül" əsərindəki sakit ab-havanın əksinə, elementlərinin dinamik, rəng həllinin daha kəskin çarpışması ilə fərqlənir.

"Simurq quşu" (86 x 120) xalçasının elementlərlə sıx bütün hissələri bir-biri ilə üzvi surətdə birləşərək vəhdət yaradır. Arasahədə şux qırmızı yerlik üzərində alov parçalarını xatırladan elementlərin "rəqsi" verilmişdir. Nəbati, bulud, quş elementlərinin stilizə olunmuş qarşılıqlı formalarının əlaqəli təsviri mərkəzdə mavi fonda ağ buludların arasında pərvazlanan Simurq quşunun çırpınan son ölüm anlarını olduqca təsirli formada əks etdirir.

Professor Kübra Əliyeva gənc rəssam A.Haşimovaya aid hər iki xalça haqqında yazır: "Günəşin parlaq şüasından alovlanıb ya-



nan Simurq sanki kompozisiyanın mərkəzində özünün son ölüm rəqsindədir. Rəssamın hər iki xalça işində əksliklərin vəhdətindən doğan ahəngdarlığı, uyarlıq Arzunun yüksək professionallığına dəlalət edir" (10, səh. 8).

"Balalı buta" xalçasında sürməyi yerlik üzərində nəbati elementlərin stilizə edilmiş formalarının əlaqəli təsviri xalçaya xoş ahəngdarlıq verir. Mərkəzdə gülün üzərində tünd-qəhvəyi rəngli buta elementinin balalı formasının kənarları mavi yarpaqlı və müxtəlif rənglərin xoş çalarlarının harmonik əlaqələndirilməsi ilə həll edilmişdir. Rənglərin təzadlığı əsərdəki dinamikliyi gücləndirir. Ana haşiyədə xonçanın yerliyinə uyğun elementlər gül, yarpaq, buta, budaq elementlərinin stilizə olunmuş formaları sistemativ ardıcılıqla düzülərək arasahə ilə uyğunlaşdırılıb.

A.Haşimova 2006-cı ildə toxuduğu "Buta" (65 x 90) adlı xalçasını daha fərqli ab-havada və formada yaratmışdır (ill. 65). Şəkəri yerlik üzərində iri formalı buta elementinin özünəməxsus tərzdə təsviri eyni verilib ki, sanki alovun arasından qalxır. Arasahədə heç bir doldurucu elementdən istifadə edilmədiyi üçün butanın möhtəşəm görkəmi daha ifadəli görünür. Xalçanın istər ana, istərsə də bala haşiyələri sadə formada həll edilib. Yerliyi tünd-zoğalı rəngdə olan ana haşiyədə islimi elementlər rənglərin zərif keçidi ilə mərkəzdəki əsas təsvirin şuxluğunu ön plana çəkir.

A.Haşimovanın bütün xalçalarının səciyyəvi xüsusiyyəti ayrı xətlərdən yaranan ornamentlərin xalçalarında tətbiqi ilə izah edilir.

Rəssamlıq Akademiyasının məzunu Arzu Hüseynovanın "Toy" süjetli xalçası xalçaçılıq ənənələrində yenilik kimi izah edilə bilər (ill. 66). Əsər xalqımızın toy adətini canlandırır. Buradakı təsvirdə gəlinin ayağı altında qoyunun kəsilməsini Allaha şükür kimi qiymətləndirmək olar. Gənc bir oğlanın çiyində qoçu daşması həmin adətə bir qədər də qabardır. Buynuzlu heyvanlar, buynuz, eləcə də qoç ruzi-bərəkətdir. Adətə görə, toyda qoç kəsilməsi yeni qurulan ailənin bir ömürboyu bol və bərəkət içində yaşmalarına işarədir.

Əsərdəki səhnələrdən biri də bəy və gəlinin ayaqları altına gözəl xalçanın sarılmasıdır. Bununla xalqımızın toy adətində verdiyi böyük önəm vurğulanır. Bəyin əli üstündə ucalığı, azadlığı, güc-qüvvət rəmzinə ifadə edən şahin quşu təsvir edilmişdir. Cütlüyün böyük, möhtəşəm qapının yanında təsviri xüsusi məqsəd daşıyır. Bu

bəzəkli qapı üzərində müsəlmanların müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimdən ("Nur" surəsi, 24–32) "Mömin qadınları mömin kişilərlə evləndirin" sözləri yazılmışdır. Mərkəzdəki səhnədə bəy və gəlinin inamı və məğrur addımlarını gənc rəssam xoşbəxt gələcəyə olan inam kimi qeyd edir. Gəlinin simasında azəri qadınlarına məxsus utancaqlıq və məsumluq var.

Xalçada arxa planda Azərbaycan memarlığına məxsus nümunələrin təsvirinə də yer verilmişdir. Yan tərəflərdə isə musiqiçilərin obrazları canlandırılıb.

Ana haşiyə özünəməxsus şəkildə həll olunaraq kompozisiyada qarşıya qoyulmuş məqsədin açılması üçün yeni zəmin yaradır. Burada bəy və gəlinin bir-birinə sədaqət rəmzi – toy üzükləri təsvir edilmişdir. Üzüklər həndəsi elementlərlə bir-birinə bəndlənmişdir. Belə təsvir vasitəsi məhəbbətin, sədaqətin uğurlu formada ifadəsində ala variantdır.

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası, eləcə də akademiyanın nəzdində fəaliyyət göstərən İncəsənət Kollecinə rəssamlığın başqa sahələri ilə yanaşı, xalça sənətində də yaradıcılığı yüksək səviyyədə olan sənətkarlar dərs verirlər. Bu mənada təhsil alan tələbələrin də səviyyəsi dünya standartlarına uyğundur. Həmin təhsil müəssisələrində sənətin sirlərinə yiyələnmiş məzunlar dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayıb-yaradırlar.

Onların sırasında Salehə Kamilzadənin adını xüsusi qeyd etmək olar. Özünəməxsus yaradıcılıq üslubuna və dəstxətə malik rəssam gənc olmasına baxmayaraq sənətdə ənənəvi mövzulara yeni yanaşma tərzini müəllifin xalça yaradıcılığını orijinallaşdırır. Onun dərin fəlsəfi məzmunlu xalçalarında xeyir və şərin yan-yanı olduğu dünya, yaşam uğrunda mübarizə müxtəlif rəmzlərlə, dekorativ simvollarla ifadə edilir. Buna misal kimi 80 x 120 sm ölçüsündə olan "Həyat" adlı süjetli xalçanı göstərmək mümkündür (ill. 67).

Xalçada Təbriz məktəbinin "Ləçək-türünc", "Ovçuluq", "Bağçalı" kompozisiyaları birləşmişdir. Əsərdə orijinallığı yeniliklə ənənəvilərin sintezi yaradır. Xalçada maraqlı dinamika hökm sürür – ceyranı parçalamaq istəyən aslan, onun pəncəsindən xilasa çalışan ceyranın ölüm mübarizəsi, kəskin sıçrayışı xalçadakı həyatla ölüm arasındakı mübarizənin həssas təsvir formasını təqdim edir. Siluetlərin plastikası ən xırda detallarına qədər xüsusi dəqiqliklə verilib. Sənətsünaslıq doktoru, professor Kübra Əliyevanın xalça haqqındakı qeydlərində deyilir: "... Xalçada S.Kamilzadə xalça materiallarının yeni imkanlarını aşkar edə bilib. Rəssamın plastik xalça sənətində forma axtarışı müasir dövrün memarlıq mühitinin bədii konsepsiyasına tam cavab verir. Salehənin istedad və fantaziyasının məhsulu kimi yeni forma tapıntısı xalçanı qapalı ev şəraitindən çıxardaraq daha geniş auditoriya-memarlıq məkanında, geniş sintezdə yer tutmasına

imkan yaradır. Məhz bu səbəbdən xalça Azərbaycan Rəssamlıq İttifaqı Vəcihə Səmədova adına sərqi salonunun daimi eksponatına çevrilib" (10. səh. 12).

Rəssamlıq Akademiyasının 2014-cü il magistr pilləsi üzrə məzunu Humay Bilalovanın 80 x 110 sm ölçüdə "Kətbəli tirmə" xalçası texniki, eləcə də bədii həll baxımından professional səviyyədədir. Adıgedən əsərdə Azərbaycan xalça sənətinin nümunələrinə əsaslanaraq onun qanunauyğunluqları tətbiq edilmişdir. İşin xarakterinin açılmasında müxtəlif həndəsi ornament və naxışlardan istifadə olunub. Xalçanın kompozisiya quruluşu müxtəlif elementlərin bacarıqla təkrarı ilə yaradılmışdır.

Xalçanın ümumi rəngi həm tünd, həm də açıq çalqların – zöğəli, qəhvəyi, tünd-yaşıl ümumi kontrastında verilib. Açıq rənglərin istifadəsi də istisna deyil – burada da əsasən açıq-yaşıl və çəhrayı rənglərdən istifadə olunub. Açıq və tünd rənglərin ümumi kontrastı işi daha da dolğunlaşdırır. Xarakterindən asılı olaraq rəng seçimi edərək işin ciddi və eyni zamanda xoş əhvali-ruhiyyə yarada biləcək şəkildə parlaqlığına çalışılmışdır. Əriş-argacın toxunuşunda pambıq, ümumi toxunuşda isə yun ipliklərdən istifadə edilib.

Xalçaya diqqət yetirdikdə orada gənc rəssamın Azərbaycan xalçalarının bütün bölgələrə aid nümunələri ilə tanışlığı özünü büruzə verir. İstifadə edilən ornamentlərlə, rəng həlli, ümumiyyətlə, xalça sənətinin texniki xüsusiyyətləri ilə yaxından tanışlıq işin yüksək səviyyəsinə zəmin yaratmışdır.

Mərkəzdə dəniz aləmi ilə bağlı süjet ön planda öz qəbərliyi-dən başqa, həm də kənar hissələrdəki elementlərin nisbətən kiçikliyi ilə kompozisiyanın mərkəzinin diqqəti cəlb etməsini təmin edir. Xalçadakı bütün element və naxışların bir hissəsi başqa elementlər tərəfindən örtülsə də, tamaşaçı tərəfindən aydın şəkildə dərk edilir.

Yenə də Rəssamlıq Akademiyasının məzunlarından Ayturan İbrahimovanın "Tariximizdən salnamələr" adlı xalçası süjetli xalça ənənələrindən istifadə ilə yanaşı, yeniliklərin tətbiqi kimi qiymətləndirilir (ill. 67). Xalça qab-qabı kompozisiyası əsasında qurulub. Xalçanın belə adlandırılmasında məqsəd qədimi tarixi mis qablardan və digər rəmzlərdən istifadə ilə əlaqədardır. Arasahədə

boşluqlar yoxdur, buradakı hissə qoçların özlüyündə yaratdığı elementlərlə doldurulmuşdur.

Xalça arasahədə, ana haşiyə və iki bala haşiyədən ibarətdir. Arasahədə qab-qabı sxeminin əsasını təşkil edən ağ və qara qoç təsvirləri ilə formalaşdırılıb. Ana haşiyəsində də qoçlar və çox uzaq qədimlərə dayanan tariximizdə istehsal edilmiş mis qablar işlənmişdir. Rəng həllinə gəldikdə isə arasahədəki qoçlar şahmatvari formada düzülərək şəkəri və qəhvəyi rənglərdən, qoçların üzərindəki naxış elementləri isə ağ qoçlarda qəhvəyi və innabı, qəhvəyi qoçlarda isə şəkəri və innabı rənglərin istifadəsi ilə tamamlanıb.

Xalçanın ana haşiyəsində olan qoçlar arasahənin tamamlanması üçün şəkəri və qəhvəyi, qoçların üzərindəki ziqzaq formalı elementlər ağ qoçlarda qəhvəyi, qəhvəyi qoçlarda isə şəkəri çalqlarla verilmişdir. Arasahədəki müxtəlif formalı qədimi mis qablar şəkəri, qəhvəyi, tünd-qırmızı və innabı rənglərindədir. Bala haşiyələrdə yerliyi şəkəri rənglə, qoç buynuzlu elementlər isə qəhvəyi və innabı rənglərdən istifadə əsasında həll edilib.

Kompozisiya qeyri-adi həndəsi üslubda işlənib. Burada bütün kompozisiya heyvan üslubunu əks etdirir. Belə yanaşma tərzində kompozisiya quruluşu unudulmuş xalça məktəblərinin ənənələrinə xalça üzərindəki yenidən həyat vermək kimi dəyərləndirilir.

Gənc xalçaçı-rəssamlardan Könül Kəngərliyə "Dəvali" adlanan xalça əsəri özünün sadə görkəmi ilə lakonik, lakin məzmunlu süjeti izah edir (ill. 68). Kompozisiyada yalnız dəvə rəsmlərindən istifadə olunub. Xalçada əsasən klassik üsluba müraciətə tirmə parçalarına xas zolaq naxışları tətbiqlənib.

Kompozisiyada Şirvan məktəbinin xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Arasahədəki dəvə elementləri haşiyə zolağında da verilib. Burada istifadə edilən innabı rəng günəşin, şəkəri çalqlardakı dəvələr isə qumun rəmzidir. Dəvə hələ qədim zamanlardan çox dözümlü və zəhmətsevər heyvan olduğu üçün səbrin, zəhmətin simvolu kimi stilizə edilərək xalçalarda geniş yer alır. Arasahədə dəvələrin rəsmləri mərkəzdəki element isə karvansaranı ifadə edir. Xalça sadə kompozisiyalı, lakin bir o qədər də bir-birini tamamlayan rəng və elementlərlə bağlıdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva K. Haşimova Arzu Vaqif qızı. //Kataloq. Bakı–2007.
2. Əliyeva K. "Bir kökdən ayrılan budaqlar" //Azərbaycan–XXI əsr. №41 (66), 29 noyabr–5 dekabr 2000. Səh. 8.
3. Əliyeva K. "Gənc xalça rəssamı" // Qobustan–1/ 133–2006. Səh. 14–18.

Резюме

В статье рассмотрена деятельность молодых ковровых художников и говорится о многообразии сюжета современного Азербайджанского ковроткачества.

Ключевые слова: ковер, портрет, орнамент, композиция.

Summary

The article reviews the activity of young carpet artists and it refers to the variety of the plot of the modern Azerbaijani carpet weaving.

Key words: Carpet, portrait, ornament, composition.

